

DOI <https://doi.org/10.36074/PrOsvita.issue2.012>Сліпчишин Лідія Василівна¹

1. доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри технологічної освіти
Український державний університет імені Михайла Драгоманова, УКРАЇНА
ORCID ID: 0000-0001-9159-9458

Психолого-педагогічні засади розвитку творчості здобувачів закладів професійної освіти

АНОТАЦІЯ. Визначено, що провідними психологічними механізмами особистісного розвитку і взаємодії людини з соціумом є адаптація, індивідуалізація та інтеграція, які пов'язані з особистісними якостями і поведінковими реакціями людини. Успішність виконання людиною конкретної діяльності пов'язана з її індивідуальністю, ступенем самостійності та самовизначенням. Вони закладають основу творчої активності особистості, яка відображається через її прояви. Підтримка творчих проявів має ґрунтуватися на основних засадах педагогіки індивідуальності та педагогіки творчості, коли людина пізнає свою самість, власний світ, розвивається в усіх сферах. Доведено роль педагога у створенні комфортного середовища, у якому кожен здобувач зможе зрозуміти свої особистісні слабкі та сильні сторони, зорієнтуватись у способах і методах організації власного духовного, творчого і професійного розвитку при наданій підтримці. Для здійснення педагогічної підтримки здобувачів вчитель/викладач має розуміти взаємозв'язок між інтелектом і креативністю та їхню залежність від контексту ситуації. Розглянуто зміст сталих індивідуальних властивостей особистості, рівні творчої активності, розвиток змінних властивостей. Визнано найкращими шляхами розвитку здібностей до рівня обдарованості та таланту: індивідуалізацію навчання, створення позитивного емоційного поля, підвищення пізнавального інтересу до навчання і його творчої складової, роботу над удосконаленням саморегуляції, створення умов для відчуття незалежності та свободи, розуміння власного джерела активності. Саме цей комплекс шляхів створює передумови для виникнення інноваційного мислення у вимірі особистості, розширення і поглиблення свідомості. Запропоновано рекомендації щодо розвитку творчості здобувачів закладів професійної освіти.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: творчість; педагогіка індивідуальності; педагогіка творчості; здобувач; професійна освіта.

DOI <https://doi.org/10.36074/PrOsvita.issue2.012>**Lidiia Slipchyshyn¹****1.** Doctor Sciences (Pedagogy), Professor, Professor of Technological Education Department
*Ukrainian State University named after Mykhaylo Drahomanov, UKRAINE***ORCID ID: 0000-0001-9159-9458**

Psychological and pedagogical principles of creativity development of professional education institutions

ABSTRACT. It was determined that the leading psychological mechanisms of personal development and interaction of a person with society are adaptation, individualisation and integration, which are related to personal qualities and behavioural reactions of a person. The success of a person's performance in a specific activity is related to his individuality, degree of independence and self-determination. They lay the basis of the creative activity of the individual, which is reflected through its manifestations. Support for creative manifestations should be based on the basic principles of the pedagogy of individuality and pedagogy of creativity, when a person learns about himself, his world develops in all spheres. The role of the teacher in creating a comfortable environment in which each student can understand their weaknesses and strengths and orient themselves in the ways and methods of organising their own spiritual, creative and professional development with the provided support is proven. To provide pedagogical support to achievers, the teacher must understand the relationship between intelligence and creativity and their dependence on the context of the situation. The content of permanent individual personality properties, creative activity level, and variable properties' development are considered. Recognised as the best ways to develop abilities to the level of giftedness and talent: individualisation of learning, creation of a positive emotional field, increasing cognitive interest in education and its creative component, work on improving self-regulation, creating conditions for a sense of independence and freedom, understanding one's source of activity. This complex of paths creates the prerequisites for the emergence of innovative thinking in terms of personality, expansion and deepening of consciousness. Recommendations are offered for the creativity development of vocational education institutions graduates.

KEYWORDS: *creativity; pedagogy of individuality; pedagogy of creativity; getter; professional education.*

Аналіз результативності галузевого розвитку в різних країнах світу та його вплив на рівень добробуту населення свідчить про важливість надання особливої уваги виявленню, розвитку та ефективному використанню творчого потенціалу кожного працівника. Можливість використати творчий потенціал кожної окремої особистості має не лише економічний, але й соціальний вимір, адже творчість як інструмент включає людину в створення раціональних схем діяльності, у якій бере участь значна кількість учасників. Відповідно до законів Природи неперервне вдосконалення схем діяльності визначає прогрес у розвитку людства. Ключовими чинниками цього розвитку є знання, інтелект, творчість і духовність, на основі яких відбувається реальне перетворення дійсності. Оскільки у цьому перетворенні кожному відведена своя роль, то постає питання про особистісний механізм творчості, умови його запуску і роль педагогів у цьому процесі.

Проблема творчості, творчої активності та обдарованості особистості є однією з найважливіших у психолого-педагогічних дослідженнях, адже здатність творити лежить в основі розвитку людини і суспільства. Різні аспекти проблеми творчості знайшли своє відображення у працях вітчизняних і зарубіжних філософів (І. Зязюн, В. Кремень, К. Ясперс), психологів (Дж. Гілфорд, В. Моляко, В. Рибалка, Е. Помиткін) і педагогів (О. Антонова, О. Вознюк, О. Дубасенюк, А. Макаренко, М. Мелько, С. Сисоєва, В. Сухомлинський, В. Тищенко), що лягли в основу навчально-методичної роботи практиків з розкриття творчого потенціалу і розвитку творчого мислення. Тому важливість застосування особистісно орієнтованого підходу в професійній підготовці конкурентоздатних фахівців і сьогодні не втрачає своєї актуальності, оскільки він дає можливість ще в освітньому закладі пробудити основний механізм підвищення професійної адаптації – творчість.

Метою статті є обґрунтування психолого-педагогічних засад розвитку творчості майбутніх фахівців у контексті особистісно орієнтованого підходу з урахуванням вимог сучасності та

запропонувати рекомендації щодо їх упровадження в практику роботи закладів професійної освіти.

Розвиток особистості відбувається в конкретній ситуації, яка не лише відображає відносини людини з соціумом, але й спрямовує процес розвитку в тому напрямі, який відповідає віковому періоду та наповнює його потрібним змістом. Засобом реалізації ставлення людини до дійсності є діяльність взагалі і зокрема ті її провідні види, що відповідають даному етапу вікового розвитку особистості. Тому становлення особистості розглядають в інтелектуальному, особистісному і діяльнісному вимірах, у кожному з яких проявляються основні психологічні закономірності, відбуваються якісні зміни в пізнавальних процесах і формах мислення. Через спілкування і діяльність відбувається інтелектуальний розвиток людини, основним критерієм якого визнано вміння самотійно, творчо вирішувати задачі різного типу, здійснюючи перехід від репродуктивних до творчих задач. Важливого значення набуває розвиток рефлексійного мислення, завдяки якому формується усвідомлення свого «Я» та власних дій. Ці положення психології орієнтують педагогічну практику на побудову освітнього процесу, в якому увага звертається на усвідомлення самості особистості, підвищення самостійності здобувача, розкриття його творчого потенціалу, вдосконалення творчих здібностей, формування особистісної рефлексії, критичного мислення.

Як зазначають психологи, провідними механізмами особистісного розвитку і взаємодії людини з соціумом є *адаптація, індивідуалізація та інтеграція*, які пов'язані з певними якостями та поведінковими реакціями людини, зокрема з довільністю і регульованістю [1; 4]. Відповідно до цього розвиток особистості здобувачів має відбуватися від зовнішньої діяльності, яку організовує педагог, до внутрішньої, пов'язаної з їхньою самоорганізацією, з поступовим переходом до самодіяльності. Успішність виконання конкретної діяльності не зводиться лише до наявності відповідних навичок і вмінь, але значною мірою залежить

 РЕЦЕНЗОВАНА СТАТТЯ

Згідно стандартів COPE Code of Conduct

від індивідуальних властивостей особистості, того, чим одна людина відрізняється від іншої, тобто від того, що визначає її індивідуальність [1; 4]. У цьому контексті різні індивідуальності відрізняються також і ступенем самодіяльності, яка спрямована на зміни видів діяльності, її алгоритмів, на самовизначення. Якщо в процесі такої діяльності виникає новий продукт, то разом з його створенням з'являється і творча активність особистості.

Підтримка творчих проявів особистості має ґрунтуватися на основних засадах педагогіки індивідуальності, а саме: пізнання людиною своєї самості та власного світу, що створює передумови для розвитку сутнісних сил; розвиток індивідуальності людини та всіх сфер її особистості – інтелектуальної, мотиваційної, емоційно-вольової, саморегуляції, предметно-практичної, екзистенційної; використання традиційною педагогікою надбань і основних положень педагогіки індивідуальності, педагогіки творчості тощо. Педагогічна підтримка тих, хто навчається, спрямована на те, щоб допомогти особистості усвідомити свої сильні та слабкі сторони, відмінності від інших, а також навчити, як в подальшому, враховуючи їх, організувати свій духовний, творчий і професійний саморозвиток.

Психологи вже тривалий час досліджують взаємозв'язок інтелекту та креативності в різних ситуаціях: коли домінує одна з якостей, або коли вони обидві співпрацюють. Цікавий погляд запропоновано у дослідженні [5], в якому за допомогою метафори просторово-часового континууму ідентифікуються згадані сценарії взаємодії. Інтелект і креативність є залежними від контексту, але інтелект потребує драйвової ефективності, а креативність – потенціалу оригінальності та ефективності. Наша здатність усвідомлювати контексти та конкретні обмеження пов'язана з можливістю їх розрізняти. Розумна поведінка людини потребує визначення чітких цілей, які спонукають до дії, бажано, щоб ефективним способом. Водночас творчість має сприяти вільному дослідженню концептуального простору і знаходити результат, якого спочатку не шукали. Тому, коли інтелектуальна та/ або

креативна поведінка вбудовується у контекст, потрібно пам'ятати, що існує величезна кількість варіацій на тему їхньої взаємодії. «Просторово-часовий континуум містить нескінченну кількість точок, що відповідає нескінченним контекстним моделям зі змінними рівнями «скутість-розкутість» у просторі та часі» [5, с. 3]. Все, що пов'язане з інтелектом тяжіє до «скутості» через конкретні цілі, жорсткі та суворі норми, контроль. Водночас творчість пов'язана з гнучкістю, можливістю допускати помилки, незначні порушення, з поведінкою, схильною до волі, хаотичності, неформальності. Автори запропонували модель просторово-часового континууму, яка побудована в координатах «тісний простір-вільний простір» і «обмежений час – розширений часовий інтервал». Кожний квадрант має свої особливості, які враховують контекст і його вимоги, що можна використати в різних сферах – в педагогічній практиці, бізнесі та особистісному зростанню.

Творча активність людини властива тим діям, які адекватні її схильностям і задаткам, тому багато дослідників проблеми активності і розвитку людини вважають, що в розвитку людини особистісні чинники відіграють більшу роль, ніж середовищні [8; 2; 4]. Цей висновок акцентує увагу педагогів на застосування особистісно-орієнтованого підходу, який дає можливість враховувати ті явища, які мають місце в процесі розвитку особистості взагалі та особистості майбутнього фахівця (індивідуалізація, соціалізація, партнерство, особистісний прагматизм).

Відповідно до концепції сталих індивідуальних властивостей особистість розглядається, як сукупність сталих і змінних властивостей: сталі властивості не залежать від впливів оточення, не набуваються в процесі розвитку, виконують функцію спрямування (управління), в той час як змінні властивості формуються, розвиваються й вдосконалюються під впливом зовнішніх чинників і набутого досвіду. Розвиток особистості відбувається на базі сталих індивідуальних властивостей, які є для нього рушійною силою. До сталих індивідуальних властивостей, які не піддаються змінам, й

 РЕЦЕНЗОВАНА СТАТТЯ

Згідно стандартів COPE Code of Conduct

Вільш відносить: інтелектуальні (здатність перетворювати, здатність відтворювати, талант) та інтерперсональні (толерантність, поступливість, віддача) [8, с.347]. Якщо людина має талант у певній сфері діяльності, то саме він буде визначати її творчу активність і розвиток у цій сфері. Відповідь на питання щодо кореляції ступеня розвитку вміння відтворювати з креативними діями є неоднозначною. Учена вважає, що в актуальних умовах людина, яка має навіть недостатні здібності до відтворювання і не пам'ятає детальної інформації стосовно вирішення минулих проблем, змушена творчо розв'язувати проблеми. Найбільше відповідають творчій активності та розвитку високі рівні здібності до перетворювання, таланту, позитивної віддачі та низький рівень поступливості під впливом інших. Таке поєднання рівнів властивостей є сприятливою передумовою для розвитку тих творчих здібностей, які належать до змінних властивостей особистості. Учена наводить практичні рекомендації для навчального процесу, які спрямовані на самореалізацію тих, хто навчається: індивідуалізацію навчання; підвищення пізнавального інтересу до навчання; створення позитивного емоційного поля; формування в здобувача установки на те, що джерело активності знаходиться в ньому, він сам керує своєю поведінкою; здобувач має відчувати незалежність і свободу вибору. Для того, щоб в особистості фахівця виникало інноваційне мислення, необхідно підвищувати його творчу активність і сприяти оптимальному розвитку здібностей під час навчання [8].

На думку В. Рибалки, шляхами розвитку здібностей особистості до рівня обдарованості та таланту є розширення і поглиблення свідомості, а також розгортання свідомої діяльності відповідно до компонентів структури особистості. Розширення і поглиблення свідомості можливе у вимірі особистості, який містить такі підструктури, як спрямованість, характер, самосвідомість, досвід, інтелект. Ці підструктури об'єднують змінні властивості, які з віком здатні розвиватися. Розгортання свідомої діяльності відбувається

через компоненти особистості: потребнісно-мотиваційний, інформаційно-пізнавальний, цілеутворювальний, операційно-результативний та емоційно-почуттєвий [3, с.152]. Повнішу характеристику професійній обдарованості можна дати на основі класифікації Є. Клімова, в якій вся багатоманітність видів професійної діяльності розглядається через групи профілів з двох-, трьох-, чотирьох- і п'яти елементною основами. У практичному значенні з метою підвищення професійної адаптації випускників вже в освітньому закладі необхідно забезпечити можливість розвитку й інших (крім діадних) основ професійної діяльності, наприклад, для діади «людина-техніка» додати основу «образ» тощо.

У житті людина виявляє активність у двох напрямках – особистісного і діяльнісного зростання, взаємозв'язок яких дає уявлення про рівень виховання творчо активної особистості. Рівні особистісного і діяльнісного зростання відрізняються простором прикладання активності, її тривалістю, виходом за межі вимог ситуації, ступенем самостійності в постановці проблеми та її вирішенні. Сходження відбувається за логікою: виконання окремих операцій для вирішення часткових задач (ситуативний/операційний рівень); вирішення поточних завдань у змінених умовах (тактичний рівень); при розв'язку проблеми людина демонструє особистісні якості – високі пізнавальні і аналітичні уміння, креативність, широкий кругозір, комунікативні здібності тощо (стратегічний/творчий рівень). Тому моніторинг розвитку фахівця в конкретній професійній діяльності дає можливість виокремити необхідний рівень творчої активності, види творчості та особистісні якості з метою їх потрапляння в резонанс із зовнішніми діями (соціально-економічними вимогами, орієнтованими на технологічний розвиток людства).

Під впливом суспільних потреб між суб'єктами відносин, які можна розглядати як вузли системи, виникають зв'язки. Якщо у суб'єктів немає можливості утворювати безліч зв'язків, то вони вибирають найцінніші та важливіші з них, самоорганізуючись в мережеві структури. Крім того, збільшується важливість досить

 РЕЦЕНЗОВАНА СТАТТЯ

Згідно стандартів COPE Code of Conduct

легкого переходу від вузла до вузла. Розглянутий підхід виявився зручним в багатьох сферах діяльності, оскільки він допомагає виявити умови стійкості системи. Виграш такої стратегії в професійній діяльності полягає у тому, що чим більше здібностей та обдарованостей (вузлів) людини задіяні в роботі, тим ефективніше працює фахівець, маючи нагоду швидко адаптуватися до нових вимог.

Ступінь професійної адаптації фахівця залежить від його нахилів і здібностей. Найціннішими працівниками для працедавців є ті нахили, здібності та обдарованості, які відповідають професійним вимогам. У такому разі можна очікувати на високу результативність їх праці завдяки творчій активності, високій кваліфікації та наявності затребуваних професійних компетенцій, високому професіоналізму та поінформованості. Якщо людина працює в сфері, яка відповідає її здібностям і обдарованості, вона може розраховувати на успіх, задоволення і самореалізацію. Вибір професії з орієнтацією на кон'юнктуру чи моду, а не на власні сильні сторони, унеможлиблює творчу самореалізацію в обраному напрямі і заохочує задовольняти власні зацікавлення в позапрофесійній діяльності [7]. Власне хобі як зацікавлення в позапрофесійній діяльності є показником того, що людина неповною мірою самореалізується в професійній діяльності.

Спроби самореалізації часто наштовхуються на проблему освоєння нової сфери діяльності. Когнітивні технології допомагають людині ефективно використовувати комплекс власних здібностей, кожна з яких може розглядатися як ступінь свободи. Створення стійких зв'язків між цими ступенями підвищує мобільність фахівця в професійній діяльності, сприяє варіативності професійної кар'єри. Здібність до самоорганізації, до виявлення параметрів порядку в різноманітних ситуаціях дозволяє людині змінювати стратегії поведінки, зокрема і в професійній діяльності. Такі стратегії властиві адаптивним галузям і відповідним професіям. Як наслідок з'являються інтегровані професії, які стають ефективним механізмом адаптації до особливостей ринку праці.

Проблематика еволюції професій виникла у зв'язку з глобальними трансформаціями на ринку праці, викликаних змінами технологічних устроїв. У результаті змін у професіях, спеціальностях, технологіях постає питання про формування високомобільного фахівця. Якість і рівень професійної мобільності визначається надмірністю професійної кваліфікації. Це означає, що високомобільний фахівець повинен виявляти творчу активність і в діяльнісному аспекті діяти стратегічно: не тільки досконало виконувати операції, ефективно діяти в політехнічній ситуації, використовуючи для цього усі необхідні засоби, але й дбати про наявність в себе необхідних особистісних якостей та осучаснювати професійно орієнтовані знання. У протилежному випадку він не має шансів обійняти цікаву і перспективну для нього посаду [6, с.44].

У практичній діяльності значна кількість випускників є неконкурентоздатними через відсутність сформованості важливих професійних якостей, особливо таких, що затребувані в умовах, відмінних від тих, для яких вони попередньо формувались.

Все більш затребуваними є фахівці, в професійній діяльності яких необхідно приймати рішення або виконувати дії, спираючись на естетичну складову діяльності. Суб'єкт, який ініціює техніко-естетичну творчість у своїй професійній діяльності, має різний рівень проєктної, художньо-естетичної, ергономічної, екологічної та економічної культур, що спричинено часткою відповідної складової у його освіти (професійно-технічна, середня і вища професійна освіта). Суспільна потреба у розвитку цих культур призвела до створення нового типу освіти – дизайн-освіти, яка екстраполює методи і засоби проєктної освіти на всі рівні освіти. Дизайн-освіта стала методологією соціально-культурного проєктування, з позицій якої змінюється організація сфери освіти, на нових засадах формується світогляд, здійснюються пошуки нових підходів до процесу побудови освітнього простору. Ці підходи мають забезпечити формування майбутнього фахівця з проєктно орієнтованим мисленням. У такому разі змістове наповнення

 РЕЦЕНЗОВАНА СТАТТЯ

Згідно стандартів COPE Code of Conduct

професії передбачає дотримання принципів перспективності, наступності та доповнювальності.

Принцип перспективності передбачає врахування сучасних особливостей світового технологічного розвитку і тих галузей, що становлять його ядро. Оскільки люди відрізняються здатністю адаптуватись до осучаснених професійних вимог, що може становити загрозу для їх зайнятості, актуальним завданням професійної освіти є задіяння усіх потенціалів особистості для підвищення її конкурентоспроможності на ринку праці. Завдяки системній роботі, яка проводиться в загальноосвітній школі при навчанні предмету «Технології (трудове навчання)» на основі сучасного стандарту, здобувачі залучаються до творчої діяльності засобами проєктної технології, що одночасно розвиває в них образне мислення та формує проєктно-конструкторські вміння. Цей процес повинен мати логічне продовження під час навчання в закладах системи П(ПТ)О, фахової передвищої і вищої освіти, де система професійних знань доповнюється тими художніми і техніко-технологічними знаннями, які сприяють формуванню і розвитку проєктно-конструкторських умінь і творчого мислення (STEM, STEAM), в чому й виявляється наступність. Вивчення художніх основ в контексті професії значно підвищує творчий потенціал здобувачів, розвиваючи не тільки різні типи мислення, але і підвищуючи мотивацію, загальну успішність, впливає на формування професійно-культурної компетентності, сприяє підвищенню професіоналізму, підвищує загальнокультурний рівень особистості.

Як зазначає В. Моляко, сьогоднішній час вніс суттєві корективи у наші уявлення про інтелектуальний, емоційний і творчий потенціал людини, адже сьогодні затребуваними є такі якості і здатності людини: емоційно-вольова стійкість, вміння вирішувати нові задачі, пошук оригінальних рішень, надійність при виконанні різноманітної діяльності тривалий час; творча свідомість і творча поведінка конкретного професіонала (людини); творче й інтелектуальне здоров'я людини; інформаційно-психологічна безпека творчої

особистості та творчих процесів; можливість стимулювання творчої діяльності без шкідливих наслідків; адаптація до принципово нових ситуацій, нових умов і нової техніки [2, с. 7].

Отже, на основі зазначеного вище можна дійти таких висновків:

1. Особистісно орієнтований підхід до формування майбутнього фахівця в професійних закладах має ґрунтуватися на засадах педагогіки індивідуальності, відповідно до якої його творчий розвиток відбувається тоді, коли педагоги впливають на змінні властивості особистості.

2. Орієнтація здобувача на професійну самореалізацію буде декларативною до того часу, поки він не усвідомить, до якого типу він належить по шкалі «інтроверт – екстраверт», адже це дає ключ до розуміння того, що є джерелом творчої енергії: для інтроверта – внутрішнє джерело творчої енергії; для екстраверта – зовнішні впливи.

3. Професійну обдарованість здобувачів загальної середньої школи і професійної освіти необхідно визначати не лише за діадним профілем, але й за ширшою основою. Це дозволить ввести корективи як до навчальних програм з професійних і професійно орієнтованих предметів (дисциплін), так і в змістове наповнення позаурочної роботи.

4. Досягнути творчого рівня особистісного і діяльнісного зростання майбутнього фахівця можна лише тоді, коли в освітньому закладі дбають про розвиток тих видів творчості, які резонують із зовнішніми впливами, орієнтованими на соціально-економічний і технологічний розвиток країни, а також акцентують увагу на тих видах діяльності, що вимагають проектно орієнтованого мислення і умінь високого порядку.

5. Збагачення змісту навчальних програм має сприяти у майбутнього фахівця розвитку мислення високого порядку (критичного, продуктивного, творчого), а також розвитку тих видів творчості, які здатні вивести особистість за межі основної професійної діяльності і створити основу для ширшого простору для

творчості, наприклад, за рахунок додаткової художньої освіти (дизайн-освіти) розширюється простір професійної діяльності для технічного фахівця (художнє кутання, художнє лиття, художнє зварювання, художнє точіння і фрезерування) і навпаки для фахівця технічного профілю.

6. Сучасність внесла свої зміни і поглибила уявлення про безпечну творчість, розуміння затребуваних суспільством якостей особистості і сутність адаптації до нових умов і ситуацій. Ці проблеми мають знайти відображення не лише в психологічних, але й педагогічних дослідженнях, пов'язаних з здібностями, обдарованостями та їхнім розвитком.

Перспективи дослідження розглянутої у статті проблеми вбачаємо у вивченні можливостей сучасних психолого-педагогічних теорій щодо особистісного, творчого і професійного розвитку майбутніх фахівців в умовах кластерного середовища.

REFERENCES:

- [1] Маноха, І.П. (2001). ПСИХОЛОГІЯ ПОТАЄМНОГО «Я». К.: Поліграфкнига. 448 с.
- [2] Моляко, В.О. (2023). ПСИХОЛОГІЧНІ КООРДИНАТИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ (ЗАГАЛЬНИЙ ВСТУП). *Функціонування творчого мислення в умовах інформаційної невизначеності: матеріали XXIII Всеукраїнської науково-практичної конференції*. В. О. Моляко (голова). Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 5-7.
- [3] ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МОЛОДІ. В. В. Рибалка (голова) та ін. (2002). Київ; Тернопіль: Підручники і посібники. 388 с.
- [4] Рибалка, В. В. (2010). ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧО ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ. Київ: НАПН України; ІОД. 442 с.
- [5] Corazza, G.E., Reiter-Palmon, R., Beghetto, R.A. & Lubart, T. (2021). INTELLIGENCE AND CREATIVITY IN THE SPACE-TIME CONTINUUM FOR EDUCATION, BUSINESS, AND DEVELOPMENT. *Journal of Creativity*, (31), 1000003. <https://doi.org/10.1016/j.jyoc.2021.100003>
- [6] Furmanek, W. (2003). PROBLEMY ROZWOJU TEORII EDUKACJI ZAWODOWEJ. *Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia*. T. Lewowicki, I. Wilsz, I. Ziaziun, N. Nyczkało (Ed.). Częstochowa; Kijów: [Wyd-wo Wyższej Szkoły Pedagogicznej]. (4), 29– 52.
- [7] Wilsz, J. (2003). RELACJE MIĘDZY PROCESEM PRZYSTOSOWANIA ZAWODOWEGO A STRUKTURĄ OSOBOWOŚCI OSOBY PRZYSTOSOWUJĄCEJ SIĘ. *Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia*. T. Lewowicki, I. Wilsz, I. Ziaziun, N. Nyczkało (Ed.). Częstochowa; Kijów: [Wyd-wo Wyższej Szkoły Pedagogicznej]. (4), 53– 74.
- [8] Wilsz, J. (2009). ROZWÓJ I AKTYWNOŚĆ CZŁOWIEKA W KONTEKŚCIE WARTOŚCI JEGO STAŁYCH INDYWIDUALNYCH CECH OSOBOWOŚCI. *Проблеми освіти у Польщі та в Україні в контексті процесів глобалізації та євроінтеграції: збірник матеріалів Міжн. наук.-практ. конф-ї*. К.: KIM, 344– 350.